

การพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต* THE CURRICULUM DEVELOPMENT OF ABHIDHAMMAPITAKA FOR LIFELONG LEARNING

¹อำนาจ บัวศิริ Amnaj Buasiri ²พระราชรัตนมุนี PhraRattanamuni

³วิโรจน์ คุ่มครอง Viroj Koomkrong

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author Email: amnaj2504@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา สาเหตุ อุปสรรคการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย 2) เพื่อศึกษาองค์ประกอบการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต 3) เพื่อพัฒนาและประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยศึกษาเอกสาร การสนทนาแบบมีส่วนร่วม สัมภาษณ์และวิเคราะห์สภาพแวดล้อม มีผู้ให้ข้อมูล 15 ท่าน ประชุมปฏิบัติการเชิงวาท 8 ท่าน และประเมินความเหมาะสมของหลักสูตรด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา สรุปผลการวิจัย พบว่า 1) ปัญหา สาเหตุ อุปสรรคการจัดการศึกษาพระอภิธรรมที่สรุปจากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (1) ไม่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นนโยบายของคณะสงฆ์อย่างชัดเจน ไม่มีหน่วยงานของมหาเถรสมาคมและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับกิจการพระพุทธศาสนาให้การดูแลอุปถัมภ์ (2) การบริหารสำนักเรียนและการบริหารงานวิชาการในสำนักเรียน ยังไม่เป็นระบบมาตรฐาน (3) การจัดการเรียนรู้ไม่ได้แบ่งลำดับการศึกษาตามช่วงวัยของผู้เรียน จัดเรียนแบบคละอายุกัน (4) สื่อการเรียนรู้ กิจกรรมที่ใช้สนับสนุน และการวัดผลประเมินผลยังไม่หลากหลาย (5) ยังไม่มีการจัดทำโครงสร้างหลักสูตร ที่เป็นมาตรฐาน 2) องค์ประกอบการพัฒนาหลักสูตรพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีส่วนประกอบ 7 ส่วน คือ (1) หลักการ (2) จุดมุ่งหมาย (3) คุณลักษณะอันพึงประสงค์ (4) ระดับการศึกษา (5) การบริหารจัดการงานวิชาการ ประกอบด้วยเนื้อหาสาระการจัดการเรียนรู้ การจัดเวลาเรียน สื่อการเรียนรู้ กิจกรรมเสริมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ (6) ผู้สอน (7) การบริหารจัดการหลักสูตร 3) หลักสูตรพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังนี้ (1) หลักการศึกษาพระอภิธรรม (2) จุดมุ่งหมายการศึกษาพระอภิธรรม (3) คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน (4) ระดับการศึกษาพระอภิธรรม มี 9 ส่วน ใน 3 ช่วงวัยสอดคล้องกับ ช่วงปฐมวัย ไป จนถึง ระดับผู้สูงอายุ (5) การบริหารงานวิชาการพระอภิธรรมหลักสูตรมาตรฐานตามอภิธรรมโชติกะวิทยาลัยเป็นต้นแบบ โดยปรับจำแนก ออกเป็น 9 ส่วน เริ่มจากชั้น จุฬอภิธรรมิกะ ไปจนถึง มหาอภิธรรมิก ตรี- โท- เอก ใช้การจัดการเรียนรู้เชิงรุก ด้วยการจัดหาสื่อ อุปกรณ์สนับสนุน กิจกรรมเสริมการเรียนรู้ และการวัดประเมินผลการเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยใช้เทคโนโลยีดิจิทัลที่ทันสมัยเหมาะสมกับวัยมาสนับสนุน (6) ผู้สอนพระอภิธรรม ได้รับการสนับสนุนให้ได้พัฒนาความรู้ ทักษะ ประสพการณ์ต่อเนื่องอย่างมืออาชีพ (7) การบริหารจัดการหลักสูตร มีการพัฒนาระบบให้มีมาตรฐานระดับ

สากล และผลการประเมินหลักสูตรพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ได้รับการประเมินความเหมาะสม
ด้านองค์ประกอบ การนำไปใช้ ความเป็นไปได้ และการนำไปใช้ประโยชน์ได้ผลรวมอยู่ในระดับมาก

คำสำคัญ: พระอภิธรรม, การพัฒนาหลักสูตร, การเรียนรู้ตลอดชีวิต

Abstract

This research article aimed to 1) study the current status, problems, causes and obstacles to Abhidhamma education of Buddhists in Thailand, 2) study the components of the development of an Abhidhamma curriculum structure for lifelong learning, and 3) develop and evaluate the curriculum structure for lifelong learning. This qualitative research used document study, participatory discussion, interviews and environmental analysis. There were 15 informants, 8 expert workshops, and 5 experts evaluated the curriculum suitability. Data were analyzed by content analysis. The results of the research found that 1) the problems, causes and obstacles to Abhidhamma education management as summarized from the environmental analysis (1) unclearly promoted as a policy of the Sangha, there were no agencies of the Supreme Sangha Council and government agencies related to Buddhism to provide care and support. (2) The administration of the school and academic administration in the school were not yet standardized. (3) The learning management did not divide the study sequence according to the age range of the students. The learning was mixed for each age group. (4) The learning media, supporting activities, and measurement and evaluation were not diverse. (5) The curriculum structure had not been developed according to the standard. 2) Components of the development of the Abhidhamma curriculum structure for lifelong learning consisted of 7 parts: (1) principles, (2) goals, (3) desired characteristics, (4) education level, (5) academic management consisting of learning management content, learning time management, learning media, learning enhancement activities, measurement and evaluation of learning outcomes. (6) teachers, (7) curriculum management and 3) the development of the Abhidhamma curriculum structure for lifelong learning as following: (1) principles of Abhidhamma study, (2) goals of Abhidhamma study, (3) desired characteristics of learners, (4) levels of Abhidhamma study, consisting of 9 parts in 3 age groups corresponding to early childhood to the elderly. (5) Abhidhamma academic administration used the standard curriculum from Abhidhammajotika College as a model, classified into 9 parts, starting from Chula Abhidhammaka to Maha Abhidhamma, bachelor's, master's and doctoral degrees. Active learning management was used by providing media, supporting equipment, learning enhancement activities, and a variety of learning assessment and evaluation, using modern digital technology appropriate for the age to support. (6) Abhidhamma teachers were supported to develop knowledge, skills and experience continuously as a professional,

(7) Curriculum management has been developed to have a system that met international standards and the results of the evaluation of the Abhidhamma curriculum structure for lifelong learning had been evaluated for suitability in terms of components, application, feasibility and overall beneficial use at a high level.

Keywords: Abhidhamma, Curriculum Development, Lifelong Learning

บทนำ

อภิธรรม มาจากศัพท์ อภิ (ยิ่ง-ใหญ่) + ธรรม (คำสอน) มีความหมาย 2 นัย ได้แก่ อภิธรรม เป็นธรรมอันยิ่ง ธรรมอันยอดเยี่ยม ธรรมอันประเสริฐสูงสุด หรือธรรมอันเป็นคำสอนข้อสำคัญเป็นหลักใหญ่ เป็นเนื้อหาแท้ๆ ของพระพุทธศาสนาสรุปประเด็นสำคัญหรือสาระของพระอภิธรรมทั้งหมด ก็คือ สอนให้รู้จักธรรมชาติอันแท้จริงที่มี นัยแห่งข้อนี้ มุ่งแสดงให้เห็นว่า อภิธรรมเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ (พระปัญญารอบรู้สิ่งทั้งปวง) ของพระพุทธเจ้าเท่านั้น มิใช่วิสัยของผู้อื่นที่จะคิดแต่งขึ้นเองได้

อภิธรรม เป็นธรรมที่เกินกว่าข้อปฏิบัติตามธรรมดาสามัญ หมายถึง คำอธิบายหรือการขยายความคำสอนในสุดตันตปิฎกในเชิงปรัชญา ซึ่งเกินความจำเป็นสำหรับบุคคลธรรมดาทั่วไปที่จะต้องรู้ นัยแห่งข้อนี้ มุ่งแสดงให้เห็นว่า อภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ทั้งหมด ที่มีหลักฐานแสดงชัดเจน ก็คือ กถาวัตถุ (คัมภีร์อันดับที่ 5 ในอภิธรรม 7 คัมภีร์) ซึ่งแต่งขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน 100 ปี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2551)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงนัยข้างต้นที่กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นว่า เป็นการให้ความสำคัญต่ออภิธรรมว่าเป็นธรรมชั้นสูง มีความหมายลึกซึ้ง น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง แม้ในอัฐสาลินีอรรถกถา พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญด้านอภิธรรมในพุทธศตวรรษที่ 10 ก็ได้กล่าวไว้ว่า “...ผู้ปฏิเสธอภิธรรม ย่อมได้ชื่อว่าปฏิเสธสัพพัญญุตญาณและทำเวสาร์ชญาณ (พระปรีชาอันแจ่มกระจ่าง) แห่งพระศาสดาให้หม่นกลับ ทำพุทธบริษัทผู้ใคร่จะฟังเข้าใจผิด กิดขวางในอริยมรรค...” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2551)

มาจนนับไม่ถ้วนนั้น การเรียนรู้ของมนุษย์มีการสืบทอดกันมาหลายยุคหลายสมัย มีการเรียน การฟังกันมามากแล้ว ซึ่งความรู้ดังกล่าวนี้ ไม่ได้ทำให้เราพ้นจากความทุกข์ที่เกิดขึ้นในชีวิต ไม่พ้นจากความลำบาก ไม่พ้นจากความอยากมียากได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวิชาการต่างๆ เหล่านั้นไม่ได้ทำให้มนุษย์เกิดปัญญาอันถูกต้องอย่างแท้จริง แต่เป็นเพียงแค่ความรู้ทางโลกเพื่อใช้ในการดำรงชีพไปในช่วงชั่วชีวิตหนึ่งไปภพหนึ่ง ชาติหนึ่งเท่านั้นเอง ดังนั้น การส่งเสริมให้มีการศึกษาพระอภิธรรม อย่างแพร่หลายสู่สังคมจะช่วยสร้างความเข้าใจในการดำเนินชีวิตและการค้นหาเป้าหมายในชีวิตของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2560 มาตรา 54 กล่าวถึงการจัดการศึกษาของชาติไว้ว่า “การศึกษาทั้งปวงต้องมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีวินัย ภูมิใจในชาติ สามารถเชี่ยวชาญได้ตามความถนัดของตน และมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ” สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) ที่ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ไว้ว่า “คนไทยเป็นคนดี คนเก่ง มีคุณภาพ พร้อมสำหรับวิถีชีวิตในศตวรรษที่ 21 และสังคมไทยมีสภาพแวดล้อมที่เอื้อและสนับสนุนต่อการพัฒนาคนตลอดช่วงชีวิต” คนไทยในอนาคตต้องมีความพร้อมทั้งกายใจ สติปัญญา มีสุขภาวะที่ดีในทุกช่วงวัย มีวินัย จิตใจโอบอ้อมอารี รักษาศีลธรรม เป็นพลเมืองดีของชาติ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2563) ซึ่งคุณลักษณะที่กล่าวมานี้จะเกิดขึ้นในตัว

มนุษย์ได้นั้น ต้องอาศัยการเรียนรู้ให้เกิดความเข้าใจ และทำการฝึกฝนอบรม บ่มเพาะผู้เรียนด้วยหลักทางศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมและการกีฬา ดังนั้น การจัดทำแผนการศึกษาชาติจึงต้องบูรณาการหลอมรวมศาสตร์ดังกล่าวไว้กับการศึกษาทุกระดับ โดยกำหนดไว้เป็นหน้าที่หลักของสำนักงานสภาการศึกษา ตามที่ระบุไว้ในกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2564 (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2563) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักศาสนาที่มีต่อการจัดการศึกษาทุกระดับ

ผลศึกษาคุณลักษณะของผู้เรียนทั้งในด้านหลักสูตร การเรียนการสอน การวัดผลและประเมินผลของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ในปี พ.ศ. 2562 พบว่า ผู้เรียนมีลักษณะ “เรียนรู้เนื้อหาสาระจำนวนมาก แต่ไม่สามารถประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้ ขาดพัฒนาการด้านลักษณะนิสัย วัตรธรรมะ แต่ไม่มีธรรมะ เพราะขาดการฝึกฝนที่เพียงพอ ขาดประสบการณ์ที่ช่วยให้ซาบซึ้งในคุณค่าและความหมายของธรรมะ ไม่รู้จักตนเอง ไม่รู้จักศักยภาพและความถนัดของตนเอง” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2563) ข้อค้นพบนี้เป็นเหตุผลสำคัญที่ต้องส่งเสริม สนับสนุนให้มีการจัดการศึกษาด้านศาสนาแก่เยาวชนในวัยเรียนและส่งเสริมตลอดช่วงชีวิตในวัยต่างๆ ของคนให้มากขึ้น เพราะศาสนาเป็นรากฐานการเสริมสร้างให้คนมีศีลธรรม คุณธรรมจริยธรรม หล่อหลอมจิตใจให้เป็นคนดีของครอบครัว เป็นพลเมืองที่ดีของสังคมของประเทศชาติ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจเป็นหลักในการดำเนินชีวิตให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข

ในส่วนของการจัดการศึกษาที่คณะสงฆ์ไทย ดำเนินการอยู่ คือการใช้ความรู้จากพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกจัดหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขึ้น 3 ระดับ คือ นักธรรมตรี นักธรรมโท และนักธรรมเอก ใช้สอนภิกษุสามเณรและหลักสูตรฝ่ายฆราวาส เรียกว่า ธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก เนื้อหาภายในมี 4 วิชา คือ 1) พุทธประวัติ 2) ธรรมะ 3) วินัย 4) เรียงความกระทุ้ธรรม สำหรับการศึกษาที่สำคัญ อีกหลักสูตรหนึ่งของคณะสงฆ์ไทย คือ พระปริยัติธรรมแผนกบาลีซึ่งเป็นการเรียนให้รู้จักใช้ภาษาบาลีโดยตรง ถึงขั้นอ่านออกเขียนได้แปลคัมภีร์บาลี เป็นภาษาไทยได้ การศึกษาดังที่กล่าวมานั้นไม่ได้เน้นการศึกษาด้านพระอภิธรรม เพราะถือว่าเป็นธรรมชั้นสูง (พระอภิธรรมเป็นธรรมะชั้นสูง อธิบายด้วยหลักวิชา โดยไม่อ้างอิงเหตุการณ์และบุคคล (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552)

จากสภาพปัญหาการศึกษาพระพุทธรศาสนาในระบบการศึกษาไทย ที่เกี่ยวเนื่องมาถึงการศึกษามหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นสภาพปัญหาหลักของการวิจัยในครั้งนี้ คือ หลักสูตรธรรมศึกษาทั้ง 3 ระดับที่คณะสงฆ์ไทยจัดขึ้นให้เยาวชนและพุทธศาสนิกชนเรียนรู้ นั้น ไม่มีเนื้อหาสาระที่จะสร้างความเข้าใจในชีวิตได้เหมือนกับความรู้ตามหลักพระอภิธรรมและไม่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานทางโลกได้ครบ 12 ชั้นปี และการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้

จากสภาพปัญหาที่กล่าวมาซึ่งสืบเนื่องมาจากทฤษฎีของบูรพาจารย์ว่า พระอภิธรรมเป็นความรู้ทางธรรมชั้นสูงที่มีความลึกซึ้ง ยากต่อการที่บุคคลทั่วๆ ไปฟังจะเรียนรู้ได้จึงเกิดค่านิยมเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่จะไม่จัดให้มีการศึกษาอย่างทั่วไปทำให้คนไทยขาดโอกาสที่จะได้ศึกษาเรียนรู้เพื่อนำความรู้พระอภิธรรมมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในแต่ละช่วงวัยได้ตามที่ควรจะเป็น

การส่งเสริมให้มีการศึกษาพระอภิธรรมอย่างแพร่หลายสู่สังคมจะช่วยสร้างความเข้าใจในการดำเนินชีวิตและการค้นหาเป้าหมายในชีวิตของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี โดยความรู้เรื่องพระอภิธรรม สามารถนำไปใช้เพื่อการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการสร้างสติเกิดปัญญาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่ผู้เรียน การส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดการเรียนรู้พระอภิธรรมให้เหมาะสมกับแต่ละช่วงวัยของคน ต่อเนื่องไปตลอดชีวิตจะ

สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 ตามแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปประเทศไทย ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579)

การศึกษาวิจัยเพื่อส่งเสริมการศึกษาพระอภิธรรมให้แพร่หลายได้นั้นจำเป็นต้องดำเนินการหลายขั้นตอน สำหรับการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยในระยะแรก คือ การพัฒนาโครงสร้างหลักสูตรพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อเป็นบริบทรองรับในการดำเนินการศึกษาในขั้นตอนต่อไป

งานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีความเป็นมาจากการที่ประเทศไทย ได้ดำเนินการจัดการศึกษาพระอภิธรรมปฏิภูกมานานกว่า 70 ปี แต่ไม่สามารถจัดดำเนินการได้อย่างกว้างขวางแพร่หลาย ทำให้พุทธศาสนิกชนไทย ขาดโอกาสที่จะเรียนรู้ในปรมัตถธรรมที่แสดงถึงความเป็นจริงแท้ในการเกิด การดับและวิถีการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขตามหลักพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะสาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ การศึกษาพระอภิธรรมไม่ได้รับการดูแลสนับสนุนเชิงนโยบายจากมหาเถรสมาคมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งทั้งสององค์กรนี้ทำหน้าที่ดูแลอุปถัมภ์กิจการพระพุทธศาสนาโดยตรงและเป็นอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย แต่การศึกษาพระอภิธรรมไม่มีปรากฏอยู่ในนโยบายและแผนงานการส่งเสริมอุปถัมภ์ เหมือนดังเช่นการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่มีปรากฏอยู่ในแผนงานของหน่วยงานทั้งสองมาโดยตลอด ดังนั้น เมื่อไม่มีหน่วยงานโดยตรงจากองค์กรสำคัญดังกล่าวทำหน้าที่ให้การส่งเสริมการศึกษาพระอภิธรรมทั้งระบบที่ริเริ่มดำเนินการมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2494 ด้วยกลุ่มพระสงฆ์กลุ่มเล็กๆ จึงไม่สามารถพัฒนาให้มีมาตรฐานก้าวหน้าต่อไปได้อย่างที่ควรจะเป็น ผู้วิจัยตระหนักเป็นอย่างดีว่าการศึกษาพระอภิธรรมปฏิภูกเป็นองค์ความรู้หลัก หนึ่งในสามของพระไตรปิฏกมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า พระวินัยปิฏกและพระสุตตันตปิฏกและการที่จะดำเนินการผลักดันเชิงนโยบายเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาทางการศึกษาพระอภิธรรมเป็นเรื่องใหญ่ ดังนั้นจึงพยายามหาทางสนับสนุนในส่วนย่อยสามารถดำเนินการได้ก่อนโดยการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมให้พุทธศาสนิกชนทุกช่วงวัย สามารถเข้าถึงการเรียนรู้ได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา สาเหตุ อุปสรรคการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต
3. เพื่อพัฒนาและประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งขั้นตอนเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ ตามลำดับของวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และในแต่ละขั้นตอน มีการอธิบายถึงระเบียบวิธีวิจัย ประเด็นที่ทำการศึกษา ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เครื่องมือที่ใช้ วิธีวิเคราะห์ข้อมูลและผลที่จากการศึกษาวิจัย แต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา สาเหตุ อุปสรรค การศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย มีขั้นตอนดำเนินการย่อย 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนย่อย 1 ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาพระอภิธรรม เพื่อเป็นแนวทางการสังเกต การสนทนาแบบมีส่วนร่วม และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม

ก. ประเด็นที่ศึกษา ประกอบด้วยสำนักเรียนพระอภิธรรม เนื้อหาสาระหลักสูตรพระอภิธรรม การจัดการเรียนการสอน ปัญหา อุปสรรค

ข. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จากเอกสารตำรา พระไตรปิฎก งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ค. เครื่องมือที่ใช้ศึกษา แบบบันทึกสรุปข้อมูล

ง. วิธีการศึกษา อ่าน สรุป บันทึกประเด็น

จ. วิเคราะห์ข้อมูล โดยการวิเคราะห์เนื้อหา

ฉ. นำประเด็นที่ได้จากการสรุป มาใช้เป็นแบบสังเกต และสนทนาแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนย่อย 2 การสังเกต สนทนาแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์

ก. ประเด็นที่ศึกษา ประกอบด้วยสภาพปัจจุบันการจัดการศึกษา ปัญหา สาเหตุ อุปสรรค

ข. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จากสำนักเรียนพระอภิธรรม 5 แห่ง ผู้บริหาร ผู้สอน ผู้เรียน รวม 15 ท่าน

ค. เครื่องมือที่ใช้ แบบสังเกตประกอบการสนทนาแบบมีส่วนร่วมและแบบสัมภาษณ์

ง. ประเด็นการสังเกตและสนทนา และการสัมภาษณ์ 1) สภาพสถานที่เรียน 2) สาระที่เรียน

3) คุณลักษณะผู้สอน ผู้เรียน 4) สื่ออุปกรณ์ 5) กิจกรรม 6 บรรยากาศ 7) สภาพปัญหาอุปสรรค 8) ข้อคิดเห็นต่างๆ

จ. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา

ฉ. นำข้อสรุปที่ได้ ไปใช้เป็นประเด็นในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมการศึกษาพระอภิธรรม

ขั้นตอนย่อย 3 การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT) ของการศึกษาพระอภิธรรม

ก. ประเด็นที่ศึกษา ประกอบด้วย จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และปัญหาอุปสรรค การศึกษาพระอภิธรรมของพุทธบริษัทในประเทศไทย

ข. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย ผลการสรุปเนื้อหาจากขั้นตอนย่อยที่ 1 ผู้วิจัย

ค. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล โดยผู้วิจัย ดำเนินการจัดกลุ่มข้อมูลเป็น 3 ส่วน คือ

1) สภาพแวดล้อมภายในการศึกษาพระอภิธรรมมีจุดแข็งและจุดอ่อน 2) สภาพแวดล้อมภายนอกการศึกษาพระอภิธรรมมีโอกาและอุปสรรค 3) ข้อเสนอแนะที่ควรปรับปรุงอย่างไรบ้าง

ง. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา

จ. นำข้อมูลที่สรุปได้ ไปใช้ในการพัฒนาหลักสูตรพระอภิธรรมในขั้นต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาองค์ประกอบการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ คือ 1) เนื้อหา สาระของพระอภิธรรมปิฎก 2) หลักสูตรและกระบวนการ การจัดการเรียนรู้พระอภิธรรมปิฎก 3) การแบ่งระดับการศึกษาและการแบ่งช่วงวัยของบุคคล ตามแผนการศึกษาของชาติ 4) จุดมุ่งหมายทางการศึกษาและการจัดการเรียนรู้ตามระดับการศึกษา 5) นโยบายการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับอุดมศึกษา และการศึกษาตลอดชีวิต ตามแผนการศึกษาชาติ 6) การแบ่งระดับการศึกษาและการแบ่งช่วงวัยของบุคคล ตามแผนการศึกษาของชาติ 7) การศึกษาตลอดชีวิต โดยวิธีการศึกษาวิจัยในขั้นตอนนี้ใช้การศึกษาเอกสารหาความรู้ให้ชัดเจนจากทั้ง 7 ประเด็นข้างต้น

ก. ประเด็นที่ศึกษา ประกอบด้วย 1) การแบ่งเนื้อหาสาระการศึกษาพระอภิธรรมและการจัดการเรียนรู้ตามลำดับขั้น 2) การแบ่งช่วงชั้นและจุดมุ่งหมายการเรียนรู้ในแต่ละช่วงชั้นตามแผนการศึกษาชาติ 3) ความเหมาะสมของการแบ่งช่วงชั้นเรียนตามระดับอายุ ตามหลักจิตวิทยาการศึกษา 4) หลักและวิธีการจัดโครงสร้างหลักสูตรการจัดการเรียนรู้ 5) การจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

- ข. วิธีการศึกษา อ่าน สรุปความ และจดบันทึกในแบบสรุป
- ค. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา
- ง. ผลสรุปที่ได้ นำไปใช้พิจารณาร่วมกับการสัมภาษณ์เพื่อใช้พัฒนาหลักสูตรพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ขั้นตอนที่ 3 พัฒนาและประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ในขั้นตอนนี้ แบ่งการดำเนินการเป็น ขั้นตอน คือขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตและขั้นตอนการประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนย่อยที่ 1 การพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการนำองค์ประกอบทางความรู้ที่ทำการศึกษาวิจัยได้มาพัฒนาเป็นหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ก. ประเด็นที่ศึกษา หลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีองค์ประกอบอะไรบ้าง มีระดับและมีลักษณะอย่างไร

ข. วิธีการศึกษา ใช้การประชุมปฏิบัติการ (workshop)

ค. เครื่องมือที่ใช้ คือกระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้ศึกษาวิจัย เกี่ยวกับองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้คณะผู้ร่วมประชุมปฏิบัติการ พิจารณาให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมและทำการพัฒนาหลักสูตร

ง. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือผู้ร่วมประชุมปฏิบัติการ ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญ 4 กลุ่ม 1) หลักสูตร 2) การศึกษา 3) พระอภิธรรม 4) การจัดการเรียนรู้ กลุ่มละ 2 ท่าน รวม 8 ท่าน

จ. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้ผลการสรุปของผู้เชี่ยวชาญ

ง. ผลที่ได้จากการประชุมปฏิบัติการ คือ หลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ขั้นตอนย่อยที่ 2 การประเมินความเหมาะสมของหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ก. ประเด็นที่ศึกษา 1) ตรวจสอบความเหมาะสมหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต 4 ด้าน (1) ความครบถ้วนขององค์ประกอบโครงสร้างหลักสูตร (2) ความเหมาะสมของโครงสร้างหลักสูตร (3) ความเป็นไปได้ในการนำโครงสร้างหลักสูตรไปใช้จริง (4) ความเป็นประโยชน์ของโครงสร้างหลักสูตร

ข. เครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบคือแบบประเมินความเหมาะสม 4 ด้าน

ค. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เป็นคณะผู้ตรวจสอบ ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ 4 กลุ่ม คือ (1) หลักสูตร (2) การศึกษา (3) พระอภิธรรม (4) ผู้สอนพระอภิธรรม รวมเป็น 5 ท่าน

ง. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้ค่าเฉลี่ยของผลการประเมินความเหมาะสมในระดับที่เกิน 4 ตามระดับการประเมิน 5 ระดับ

จ. โครงสร้างหลักสูตรพระอภิธรรมที่ผ่านการประเมินความเหมาะสมแล้วสามารถนำเสนอได้

สรุปผลการวิจัย

1. สภาพปัจจุบัน ปัญหา สาเหตุ อุปสรรคการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย

1.1 บริบท สภาพปัจจุบันการศึกษาพระอภิธรรม

หลังจากที่ พระพิมลธรรม (อาจ อาจสโ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้เริ่มจัดการศึกษาพระอภิธรรมขึ้นครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2494 โดยนิมนต์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ พระเถระผู้เชี่ยวชาญพระอภิธรรมปิฎกจากประเทศพม่า มาเป็นผู้สอน และจัดตั้งเป็นอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2524 จนในปัจจุบันเป็นหน่วยงานที่อยู่ในสังกัดของสำนักงานส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการสังคม ตามมาตรา 9 วรรคสอง และมาตรา 19 แห่ง พรบ.มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีการขยายสาขาออกเป็น 57 แห่ง กระจายอยู่ทั่วประเทศในแต่ละแห่ง ซึ่งมีผู้เรียนสนใจเรียนอยู่ในวงจำกัดเฉพาะผู้ที่สนใจและศรัทธาในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2563 ถึง พ.ศ. 2566 ประเทศไทยเกิดภาวะวิกฤตการณ์การระบาดของไวรัสโคโรนา-19 อย่างรุนแรงทำให้การเรียนพระอภิธรรมของทุกสำนักจำเป็นต้องหยุดการดำเนินการลง ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการเก็บข้อมูลเบื้องต้นสำหรับวิจัยเรื่องนี้มาก ซึ่งการศึกษาพระอภิธรรมเริ่มเปิดดำเนินการขึ้นใหม่ในกลางปี พ.ศ. 2566 แต่จำเป็นต้องดำเนินการในระบบออนไลน์ ทำให้มีเพียงบางสำนักซึ่งมีความพร้อมด้านผู้สอนและการจัดการเรียนรู้โดยเทคโนโลยีออนไลน์บางแห่งเท่านั้นที่สามารถจัดการได้ แต่สำนักเรียนส่วนใหญ่ยังหยุดดำเนินการอยู่และไม่สามารถตอบได้ว่าจะเปิดอีกเมื่อใด

1.2 เนื้อหาการศึกษาพระอภิธรรม แบ่งออกเป็น ๙ ชั้น เริ่มจากเรียนรู้ความหมายองค์ประกอบ การเกิด การปรุงแต่ง การดับ แนวทางการปฏิบัติตามลำดับเพื่อการดำเนินชีวิต ของปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เมื่อจบชั้นที่ 3 และชั้นที่ 6 จะได้รับประกาศนียบัตรรับรองความรู้ จบชั้นที่ 9 ได้รับการรับรองความรู้ในระดับปริญญาตรี

1.3 การจัดการเรียนการสอน เน้นการบรรยายเนื้อหาโดยผู้สอน ตอบข้อซักถามและตอบปัญหา ใช้สื่อเป็นหนังสือ เอกสารคำสอน ภาพประกอบคำอธิบาย เพาเวอร์พอยต์ประกอบการสอน กิจกรรมการเรียนรู้ มีการสวดมนต์ ทำสมาธิ แผ่เมตตา ทำบุญตามวันสำคัญทางศาสนาและวาระอื่นๆ

1.4 การวัดผลการเรียนรู้ใช้การวัดความรู้ด้วยการสอบข้อเขียน ประกอบการสังเกตและสนทนา

1.5 ปัญหา สาเหตุ อุปสรรคการจัดการศึกษาพระอภิธรรมที่สรุปจากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม 1) ไม่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นนโยบายของคณะสงฆ์อย่างชัดเจน ไม่มีหน่วยงานของมหาเถรสมาคมและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับกิจการพระพุทธศาสนาให้การดูแลอุปถัมภ์ 2) การบริหารสำนักเรียนและการบริหารงานวิชาการในสำนักเรียน ยังไม่เป็นระบบมาตรฐาน 3) การจัดการเรียนรู้ไม่ได้แบ่งลำดับการศึกษาตามช่วงวัยของผู้เรียน จัดเรียนแบบคละอายุกัน 4) สื่อการเรียนรู้ กิจกรรมที่ใช้สนับสนุน และการวัดผลประเมินผลยังไม่หลากหลาย 5) ยังไม่มีการจัดทำโครงสร้างหลักสูตรที่เป็นมาตรฐาน

1.6 แนวทางที่ควรปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาการศึกษาพระอภิธรรม จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมและความต้องการด้านการจัดการศึกษาพระอภิธรรม พบว่า แนวทางที่ควรแก้ไข ปรับปรุง และพัฒนาการศึกษาพระอภิธรรม มีดังนี้ 1) การดำเนินการสนับสนุนให้องค์กรปกครองคณะสงฆ์ และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติมีนโยบายให้การอุปถัมภ์การศึกษาพระอภิธรรม เช่นเดียวกับการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลี 2) ปรับปรุงเนื้อหาการศึกษาพระอภิธรรม ให้สอดคล้องกับการศึกษาตามช่วงวัยเรียนของบุคคล 3) จัดทำโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมให้เป็นมาตรฐาน 4) พัฒนาการบริหารงานวิชาการ

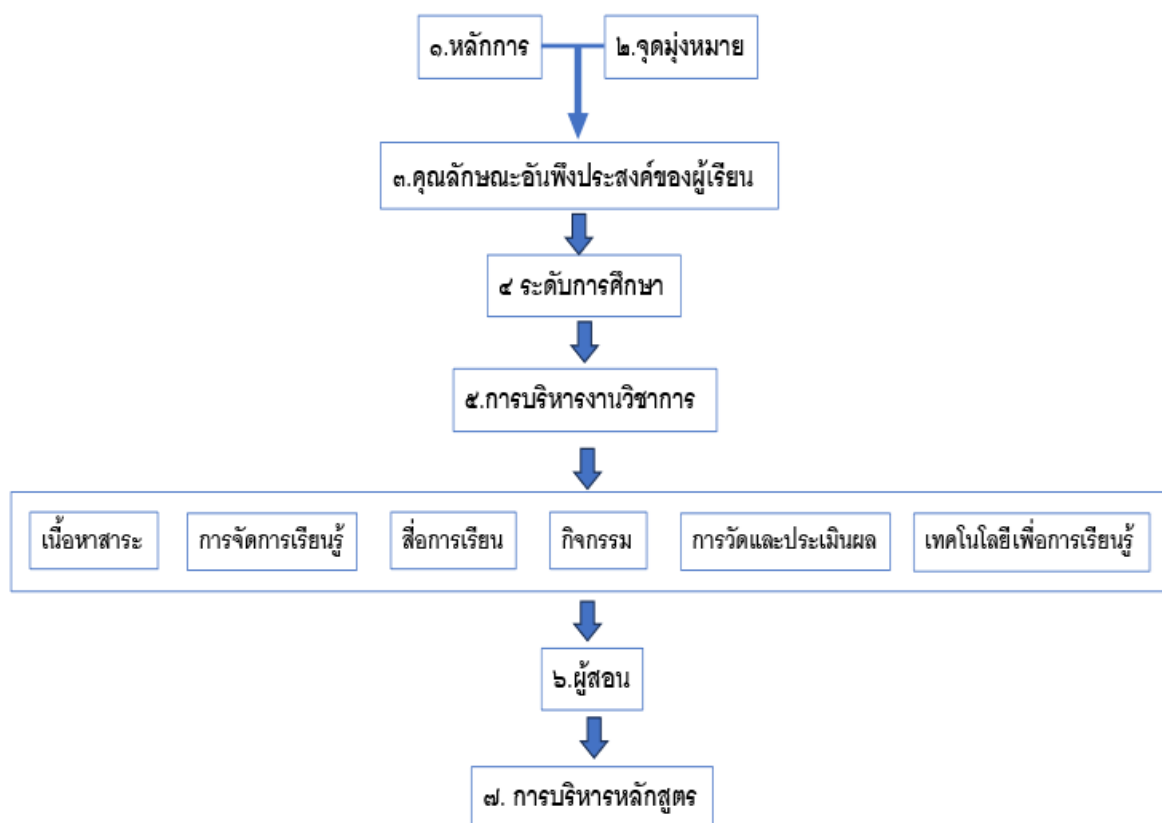
การศึกษาพระอภิธรรมให้เป็นมาตรฐาน 5) พัฒนาครูผู้สอนพระอภิธรรม ให้มีคุณลักษณะตามนโยบายปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์

2. องค์ประกอบในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การพัฒนาโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีองค์ประกอบ 7 ส่วน คือ 1) หลักการ 2) จุดมุ่งหมาย 3) คุณลักษณะอันพึงประสงค์ 4) ระดับการศึกษา 5) การบริหารจัดการงานวิชาการ คือ เนื้อหาสาระ การจัดการเรียนรู้ การจัดการเวลาเรียน สื่อการเรียนรู้ กิจกรรมเสริมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ 6) ผู้สอน 7) การบริหารจัดการหลักสูตร

3. การพัฒนาและประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

3.1 การพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การพัฒนาหลักสูตรพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

หลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีองค์ประกอบดังนี้ 1) หลักการศึกษาพระอภิธรรม ให้บุคคลตั้งแต่วัยแรกเกิดจนถึงวัยสูงอายุมีโอกาสได้เรียนรู้ โดยจัดการบริหารหลักสูตรและงานวิชาการให้มีมาตรฐาน 2) จุดมุ่งหมายการศึกษาพระอภิธรรม ให้เกิดความรอบรู้อย่างละเอียดลึกซึ้งในเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน วิถีการประพฤติปฏิบัติตนให้อย่างมีศีลธรรม และดำเนินชีวิตส่วนตัว ครอบครัว และสังคม ได้อย่างสันติสุข 3) คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน มีความศรัทธายึดมั่นในพระพุทธศาสนา เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี มีศีลธรรม มีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ มีจิตอาสา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือสังคม 4) ระดับการศึกษาพระอภิธรรม มี 9 ส่วน ใน 3 ช่วงวัยสอดคล้องกับช่วงปฐมวัยไปจนถึงระดับผู้สูงอายุ 5) การ

บริหารงานวิชาการพระอภิธรรม ใช้หลักสูตรมาตรฐานตามอภิธรรมโชติกะวิทยาลัยเป็นต้นแบบ โดยปรับจำแนก ออกเป็น 9 ส่วน เริ่มจากชั้นจุฬอภิรรมิกะ จนถึงมหาอภิรรมิก ตรี- โท- เอก ใช้การจัดการเรียนรู้เชิงรุก ด้วยการจัดหาสื่อ อุปกรณ์สนับสนุน กิจกรรมเสริมการเรียนรู้ และการวัดประเมินผลการเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยใช้เทคโนโลยีดิจิทัลที่ทันสมัยเหมาะสมกับวัย มาสนับสนุน 6) ผู้สอนพระอภิธรรมได้รับการสนับสนุนให้ได้พัฒนาความรู้ ทักษะประสบการณ์ต่อเนื่องอย่างมืออาชีพ 7) การบริหารจัดการหลักสูตรมีการพัฒนาระบบให้มีมาตรฐานระดับสากล

3.2 การประเมินประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ผลการประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้รับการประเมินความเหมาะสมด้านองค์ประกอบ ด้านการนำไปใช้ ด้านความเป็นไปได้ และด้านการนำไปใช้ประโยชน์จากผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน ได้ผลรวมอยู่ในระดับมาก

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้พบผลการวิจัยสำคัญที่นำมาอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพปัจจุบัน ปัญหา สาเหตุ อุปสรรคการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย ที่ไม่สามารถเผยแพร่ได้อย่างกว้างขวางและมีความก้าวหน้าได้เท่าที่ควร เพราะมีสาเหตุมาจากการที่หน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ประชาชนคือ มหาเถรสมาคม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่อุปถัมภ์กิจการพระพุทธศาสนา ไม่มีนโยบายสนับสนุนอย่างชัดเจน ทำให้การศึกษาพระอภิธรรม ขาดการสนับสนุนด้านการบริหารจัดการ ทั้งด้านหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนที่เป็นมาตรฐาน และขาดงบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอ สอดคล้องกับข้อค้นพบของคุณานันต์ วิภากริมย์ (2565) ที่ทำการศึกษาวิจัยเรื่องปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการให้การศึกษาแก่เด็กนักเรียนไทยโดยพบว่า ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการให้การศึกษาแก่เด็กนักเรียนไทย แบ่งออกเป็น 4 ด้าน คือ ด้านงบประมาณ ด้านการบริหารจัดการบุคลากรครู ด้านนโยบายจากส่วนกลาง และด้านหลักสูตร สำหรับแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว และพัฒนาระบบการศึกษาไทย พบว่าสามารถแก้ไขได้ด้วยการหารือร่วมกันกับคณะบุคคลระดับนโยบาย และระดับปฏิบัติการ เพื่อขอรับการสนับสนุนจากรัฐบาล เพื่อกำหนดแผนพัฒนาการศึกษาให้มีประสิทธิภาพในระยะยาว

สำหรับแนวทางการการแก้ไขปัญหาด้านการจัดการศึกษาพระอภิธรรมที่ผู้วิจัยสรุปได้จากการศึกษา ค้นคว้าจากเอกสารและการสัมภาษณ์ ความต้องการของผู้เกี่ยวข้องพบว่า ควรมีการปรับปรุงเนื้อหาการเรียนรู้พระอภิธรรม สู่การเรียนรู้ที่ทำให้เกิดความเข้าใจได้มากขึ้น ด้วยการส่งเสริมทักษะการจัดการเรียนรู้ให้แก่ครูผู้สอนใช้เทคนิคการจัดการเรียนรู้ การใช้สื่อ กิจกรรม และเทคโนโลยีที่หลากหลายนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของธัญนันท์ เพชรรัช และเอกรินทร์ สังข์ทอง (2565) ที่ทำวิจัยเรื่องปัญหาการเรียนรู้และข้อเสนอแนะในการสนับสนุนการเรียนรู้ของโรงเรียนขยายโอกาสกลุ่มดินสอสี ซึ่งพบว่า ปัญหาการจัดการเรียนรู้เกิดจาก ขาดเครื่องมืออุปกรณ์การเรียนรู้ ขาดทักษะการใช้เทคโนโลยีสนับสนุนการสอนจึงต้องจัดการการเรียนรู้แบบยืดหยุ่นเข้ามาช่วยและเสริมหนุนการเรียนรู้ที่หลากหลาย พร้อมเพิ่มงบประมาณสนับสนุนจากภายนอก

2. องค์ประกอบในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบของโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมประกอบด้วย ส่วนประกอบ ๗ ประการ คือ 1) หลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรม 2) จุดมุ่งหมายการศึกษาพระอภิธรรม 3) คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน

4) ระดับการศึกษา พระอภิธรรม 5) การบริหารจัดการงานวิชาการพระอภิธรรม คือ เนื้อหาสาระ การจัดการเรียนรู้ สื่อการเรียน กิจกรรมเสริมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล เทคโนโลยีสนับสนุนการเรียนรู้ 6) ผู้สอน ๗) การบริหารจัดการหลักสูตร มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของสมพร หลิมเจริญ (2552) ที่ทำเรื่องการพัฒนาหลักสูตรเพื่อส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 ซึ่งพบว่า สาระสำคัญของหลักสูตรประกอบด้วย แนวคิดหลักการ วัตถุประสงค์ โครงสร้างของหลักสูตร การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ และการวัดและประเมินผล สำหรับการบริหารงานวิชาการพระอภิธรรม ที่ได้ข้อกำหนดว่าต้องมีการพัฒนาการจัดการเรียนรู้เชิงรุก ด้วยกิจกรรม และสื่อสนับสนุนที่หลากหลาย จัดเตรียมประสบการณ์ชีวิต พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ และวิธีการแก้ปัญหาด้วยตนเองก็มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ สมพร หลิมเจริญ อีกว่า “หลักสูตรการศึกษาต้องพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ทั้งสิ่งมีมติ คือ 1) มิติต่างกาย คือความคิดคล่องแคล่ว คิดริเริ่ม คิดยืดหยุ่น 2) มิติด้านจิตใจและบุคลิกภาพ ได้แก่ ความอยากรู้อยากเห็น ความเชื่อมั่นในตนเอง การจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ ใช้เทคนิคระดมสมอง การสอนแบบสืบสวนสอบสวน หรือแบบอริสจี่ลี”

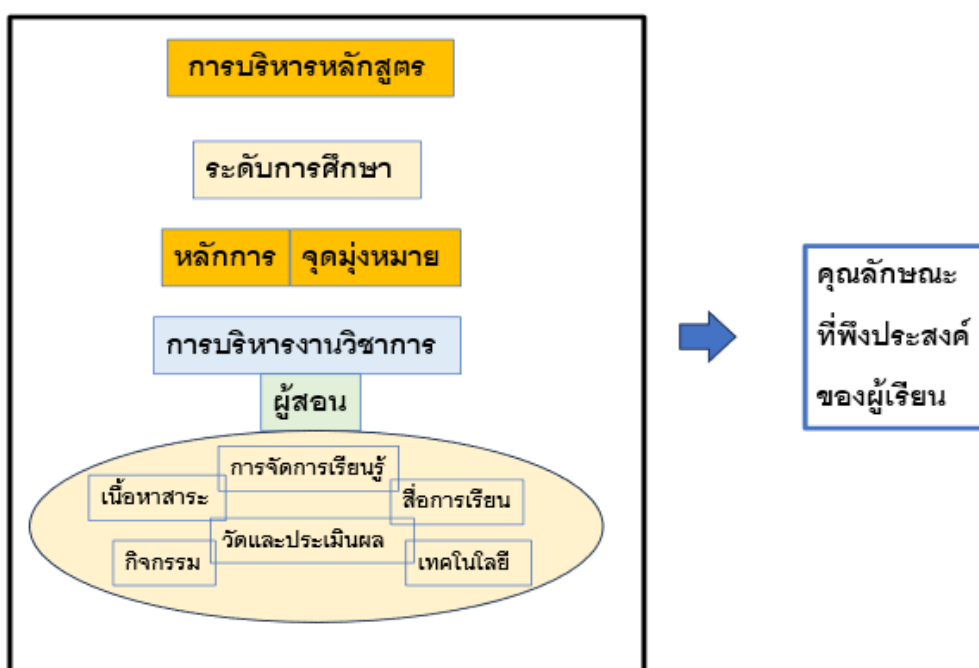
3. การพัฒนาและประเมินหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต จากผลการวิจัยที่พบว่า การบริหารหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมมีการพัฒนาเนื้อหาสาระการเรียนรู้พระอภิธรรมเพิ่มเติมใหม่ในช่วงปฐมวัย และ ช่วงวัยสูงอายุ ซึ่งเป็นเนื้อหาเพิ่มเติมขึ้นจาก เนื้อหาในพระอภิธรรมตามหลักสูตร อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย โดยนักเรียนแต่ละสำนักสามารถพัฒนาเนื้อหาขึ้นมาเองให้เหมาะสมกับช่วงวัยที่กล่าว ทั้งนี้ให้อยู่ในกรอบแนวทางที่กำหนดไว้ในโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ได้พัฒนาขึ้นมาใหม่นี้ ซึ่งเปรียบเสมือนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เมื่อมีการพัฒนาเนื้อหาสาระการเรียนรู้ขึ้นใหม่แล้วจะต้องนำไปใช้ดำเนินการจริงและติดตามประเมินผลการนำไปใช้ด้วยเพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงแก้ไขในกรณีที่พบว่ายังไม่มีความสมบูรณ์ในบางขั้นตอนที่อาจมีขึ้นได้ กระบวนการดังที่กล่าวมานี้สอดคล้องกับงานวิจัยของศักดา ใจตรง ศักดา ใจตรง (2553) ที่ได้ทำวิจัยเรื่องการบริหารหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพ.ศ. 2551 ของโรงเรียนต้นแบบการใช้หลักสูตรจังหวัดราชบุรี พบว่า องค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างหลักสูตร ประกอบด้วยวัตถุประสงค์ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การวัดผลประเมินผล การพัฒนาสถานศึกษา การพัฒนาบุคลากรผู้สอน การบริหารหลักสูตรโดยมีขั้นตอนการบริหารหลักสูตร คือ การจัดหลักสูตรตามมาตรฐาน การนำหลักสูตรไปใช้ การติดตามประเมินผลหลักสูตรและการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้การวิจัย

องค์ความรู้การวิจัยครั้งนี้คือหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตอันเป็นการบริหารงานวิชาการพระอภิธรรมหลักสูตรมาตรฐานตามอภิธรรมโชติกะวิทยาลัยเป็นต้นแบบ โดยปรับจำแนกออกเป็น 9 ส่วน เริ่มจากชั้น จุฬอภิธรรมิกะ ไปจนถึง มหาอภิธรรมิก ตรี-โท-เอก ใช้การจัดการเรียนรู้เชิงรุกด้วยการจัดหาสื่อ อุปกรณ์สนับสนุน กิจกรรมเสริมการเรียนรู้ และการวัดประเมินผลการเรียนรู้ที่หลากหลายโดยใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ที่ทันสมัยเหมาะสมกับวัย มาสนับสนุน (6) ผู้สอนพระอภิธรรม ได้รับการสนับสนุนให้ได้พัฒนาความรู้ ทักษะประสบการณ์ต่อเนื่องอย่างมืออาชีพ (7) การบริหารจัดการหลักสูตร มีการพัฒนาระบบให้มีมาตรฐานระดับสากล และมีองค์ประกอบการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีส่วนประกอบ 7 ส่วน คือ (1) หลักการ (2) จุดมุ่งหมาย (3) คุณลักษณะอันพึงประสงค์ (4) ระดับการศึกษา (5) การบริหารจัดการงานวิชาการ ประกอบด้วยเนื้อหาสาระการจัดการเรียนรู้ การจัดเวลาเรียน สื่อ

การเรียนรู้ กิจกรรมเสริมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ (6) ผู้สอน (7) การบริหารจัดการ หลักสูตร และการพัฒนาโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังนี้ (1) หลักการศึกษาพระอภิธรรม (2) จุดมุ่งหมายการศึกษาพระอภิธรรม (3) คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน (4) ระดับการศึกษาพระอภิธรรม มี 9 ส่วน ใน 3 ช่วงวัยสอดคล้องกับ ช่วงปฐมวัย ไป จนถึง ระดับผู้สูงอายุ (5) รวมถึงการบริหารหลักสูตร ตามระดับการศึกษาที่เหมาะสม โดยมีหลักการ และจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน ภายใต้การบริหารงานวิชาการ ของครูผู้สอนที่มีคุณภาพ สามารถพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะตามที่พึงประสงค์ได้ ดังในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 องค์ความรู้การวิจัย

การศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เกิดขึ้นในประเทศไทยมานานกว่า 70 ปี แต่ไม่สามารถจัดดำเนินการได้อย่างกว้างขวางแพร่หลายทำให้พุทธศาสนิกชนไทย ขาดโอกาสที่จะเรียนรู้ในปรมัตถธรรมที่แสดงถึงความ เป็นจริงแท้เกี่ยวกับจิต เจตสิก รูป นาม นิพพาน การเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ที่ศาสตร์สาขาอื่นไม่สามารถ อธิบายได้ ซึ่งเป็นต้นเหตุแท้จริงในความไม่รู้ของมนุษย์ ทำให้เกิดปัญหามากมายในการดำเนินชีวิตทั้งในส่วนตน และในสังคม แต่ถ้ามมนุษย์ได้รับการเรียนรู้เรื่องของพระอภิธรรมมีความเข้าใจและเข้าใจการปฏิบัติได้ก็จะพบวิถี การดำรงชีวิตที่มีความสุขได้และยังเกิดอานิสงค์ทำให้สังคมมีความสุขสงบสันติตามไปด้วย ดังนั้น หน่วยงาน สำคัญที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อการดูแลอุปถัมภ์กิจการพระพุทธศาสนา ควรริบดำเนินการส่งเสริมการศึกษาพระ อภิธรรมให้เป็นนโยบายที่สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ประชาชน ผลการวิจัยนี้ได้นำเสนอการพัฒนา หลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อคาดหวังว่าจะเป็นแนวทางในการพัฒนาเนื้อหาใน หลักสูตรพระอภิธรรมในแต่ละระดับให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ในทุกช่วงวัยของมนุษย์ นับตั้งแต่วัยเกิดจนถึงวัย สูงอายุเพื่อช่วยเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในความจริงแท้ ที่ทำให้เกิดทุกข์แล้วพยายามฝึกปฏิบัติตาม แนวทางแห่งอริยมรรคให้หลุดพ้นจากทุกข์ให้ได้จะทำให้ชีวิตพบแต่ความสุขความเจริญได้ในที่สุด

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้
 - 1.1 สำนักเรียนพระอภิธรรมสามารถพัฒนาเนื้อหาสาระการเรียนรู้พระอภิธรรมขั้นพื้นฐานสำหรับช่วงปฐมวัยได้โดยยึดหลักการความเข้าใจในเรื่องราวชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา สร้างความรู้ความเข้าใจ ความศรัทธาในพระรัตนตรัย วัฒนธรรมประเพณีทางศาสนา และการสวดมนต์
 - 1.2 การพัฒนาเนื้อหาการเรียนรู้พระอภิธรรมสำหรับช่วงวัยสูงอายุ สำนักเรียนพระอภิธรรมแต่ละแห่งสามารถพัฒนาได้เอง โดยใช้การสรุปหลักการ สาระสำคัญของพระอภิธรรมใช้เทียบเคียงกับการดำเนินชีวิตในช่วงวัยต่างๆ ของบุคคล ใช้ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นฐานในการเรียนรู้และปฏิบัติจริง
 - 1.3 จัดแหล่งเรียนรู้พระอภิธรรมในวัดโดยอาศัยการมีส่วนร่วมภาคประชาชนให้มาร่วมกันจัดการ เพื่อเสริมสร้างการศึกษาพระพุทธศาสนาสู่การนำไปใช้ในชีวิตจริงได้
 - 1.4 คณะสงฆ์ควรให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาพระอภิธรรม โดยกำหนดเป็นนโยบายที่ชัดเจน เช่นเดียวกับการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี
 - 1.5 รัฐบาลโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดทำแผนงานส่งเสริมการจัดการศึกษาพระอภิธรรมให้แก่ภาคประชาชน โดยนำหลักพระอภิธรรมมาใช้เป็นหลักนำในการพัฒนาคุณภาพของข้าราชการ นักธุรกิจ ตลอดจนประชาชนให้ส่งผลไปสู่การพัฒนาสังคมให้เกิดสุขสันต์อย่างยั่งยืน
2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป
 - 2.1 ควรทำการทำวิจัยเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมตามระดับช่วงวัยต่างๆ
 - 2.2 ควรทำการวิจัยเกี่ยวกับการประเมินประสิทธิผลของหลักสูตรการเรียนรู้พระอภิธรรมในแต่ละช่วงวัย
 - 2.3 ควรทำการวิจัยพัฒนานวัตกรรมสื่อการเรียนรู้พระอภิธรรมด้วยเทคโนโลยีภาพเสมือนจริง

เอกสารอ้างอิง

- คุณานนท์ วิหคภิรมย์. (2565). **ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการให้การศึกษาแก่เด็กนักเรียนไทย**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญนันท์ เพชรรักษ์ และเอกรินทร์ สังข์ทอง. (2565). ปัญหา การสนับสนุนการเรียนรู้ และข้อเสนอแนะในการสนับสนุนการเรียนรู้ของโรงเรียนขยายโอกาส กลุ่มดินสอสี ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019. *Research and Development Journal Suan Sunandha Rajabhat University*. 14(2). 1-13.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: ธนธัชการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. ฟรินติง แมส โปรดักส์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ศักดิ์ดา ใจตรง. (2553). **การบริหารหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ของโรงเรียนต้นแบบการใช้หลักสูตรจังหวัดราชบุรี**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมพร หลิมเจริญ. (2552). **การพัฒนาหลักสูตรเสริมเพื่อส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์สำหรับนักเรียน ช่วงชั้นที่ 2**. ดุษฎีนิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2563). **อำนาจหน้าที่**. แหล่งที่มา <http://www.onec.go.th/index.php/page/category/CAT0001153> สืบค้น 4 มิ.ย. 2563.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2563). **สมองซีกขวา มีค่ามากกว่าที่คิด**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.